

(əvvəli ötən sayımızda)

Sovet dövrünün görkəmli tarixçisi İ. Dyakonov 1963-cü ildə "Erməni xalqının mənşəyi" haqqında bir əsər yazmışdır. Əsərdə rəsmi sovet tarixşünaslığında hakim olan nəzəri müddəalara uyğun olaraq ermənilərin tarixinin bəzi cəhətləri ermənilərin xeyrinə saxtalaşdırılmış olsa da, bütövlükdə obyektiv xarakter daşıyırdı. Dyakonovun bu əsəri ermənilər tərəfindən böyük düşmənçiliklə qarşılanaraq və ciddi tənqidlərə məruz qalmışdır. Dyakonovun bu əsərinin ən barışmaz tənqidçilərindən biri də hind-avropalıların ilkin vətənlərinin Anadolu olduğu haqqında Avropa bilim adamlarının da ciddi tənqidlə qarşıladığı uydurma nəzəriyyənin müəllifləri T. Qamkrelidze və V. İvanov olmuşlar.

Dyakonov bu əsərində ermənilərin ilkin vətənlərinin Anadoluda Xett dövründəki Hayasa adlanan ölkə olduğu haqqında ermənilərin iddialarını elmi dəlillər əsasında təkzib etmişdir. O, öz əsərində Armeniya və ya Ermənistanı birölkə kimi deyil, coğrafi ərazi olaraq Armeniya dağlıq ərazisi adlandığını qeyd edir.

Armeniya adlanan dağlıq ərazidə yaşayan tayfalar və ölkələr haqqında ən geniş məlumat e.q. XIV əsrə aid olan Xett mənbələrindədir. Xett çarlığının ən şimal nöqtəsindəki ərazi kaşka tayfa birliyinin şərqində yerləşmiş ölkə Hayasa-Açzi adlanırdı. İndiyə qədər dəqiq məlum deyil, Hayasa və Açzi bir-biri ilə sıx əlaqədə olan tayfa birliyi idi, yoxsa eyni tayfanın müxtəlif adları idilər.

Dyakonov Kiçik Asiyaya Balkanlardan gəlmə olan friqlərdən fərqli olaraq ermənilərin özlərinin etnik köklərini bu ərazinin qədim avtohton əhalisi olan Hayaslara bağlamaq cəhdlərini elmi dəlillərlə rədd edir. O varlıqlarına e.q. XIII əsrdə son qoyulmuş Hayasaların ermənilərin etnogenezində rol oynaması haqqındakı fikirləri təkzib edərək yazır ki, hayasaların köçüb Ermənistan yaylasında yerləşmələri haqqında salnamələrdə hər hansı bir bilgi yoxdur. Hayasaların mədəniyyət baxımından ermənilərə təsiri və onlar arasındakı etnik əlaqə haqqında tarixi qaynaqlarda heç bir bilgi mövcud deyil.

Dyakonov yazır ki, Erməni dili ilə Hayas tayfalarının dili arasındakı varislik əlaqələri isbat olunmamışdır, bu iddialar yalnız Hayas adı ilə ermənilərin

özlərini adlandırdıqları "hayk" adı arasındakı zahiri bənzərlikdən ibarətdir. Lakin bu zahiri bənzərlik bu terminlərin orqanik əlaqəsini sübut etmir.

Dyakonov ermənilərin və digər müəlliflərin Hayasanın bugünkü Ərzincan və Ərzurum ya-

xınlığında Fərat çayının yuxarı hövzəsindəki ərazidə yerləşdiyi haqqındakı fikirləri yanlış hesab edir. Xett çarı II Mursilin (e.q. 1321-1295) annallarından da aydın göründüyü kimi Hayasa Qara dənizin cənub sahilində yerləşirdi. Annallarda yazıldığına görə Hayasa-Açza dağlıq ərazidə deyil, vadidə yerləşirdi. Yəqin ki, Hayasa və Açza iki qonşu vadidə ayrı-ayrılıqda yerləşərək konfederativ dövlət təşkil edirdilər. Erməni tarixçilərinin Hayasanın dəniz kənarında deyil, Ərzurum yaxınlığında hansısa bir bataqlıq ərazidə yerləşdiyi haqqındakı fikirləri inandırıcı deyil. Açzi dənizin yaxınlığındakı Harşit çayının vadisində, Hayasa isə Bayburtdan şimalda, Çoroh çayının vadisində yerləşirdi. İddia edildiyi kimi Hayasa-Açza krallıq deyil, tayfa birlikləri idilər. Açzilər və hayasların bizə gəlib çatmış şəxs adlarının təhlili onların hurri və ya hansısa bir hind-avropa tayfasının dilinə

məxsus olduğu haqqındakı erməni müəlliflərinin iddiaları gerçəkliliyə uyğun deyil. Heç bir müəllif indiyədək hayasların dilinin erməni dilinə mənsub olduğu haqqında hər hansı bir tutarlı dəlil təqdim edə bilməmişdir. (İ. Dyakonov, 1968, Səh. 53)

Erməni tarixçisi Kapantsyanın guya qədim Hayas mənşəli erməni adlarının etimologiyasını hurri, xett, palay, luv və gürcü dillərinin qarışımı kimi təqdim etməsini Dyakonov qeyri elmi

Ələsgər Siyablı

sak mənşəli olduqları və sakların hökmdarı Partatua adı ilə eyniyyət təşkil etdiyi haqqında fikirlərini uydurma və qeyri ciddi hesab edir. Dyakonovun yazdığına görə ermənilərin özlərinin ilk çarı hesab etdikləri Praysak Sakaydurun oğlu idi. (Dyakonov İ. 1968, Səh. 137)

Dyakonov ermənilərin Balkan mənşəli olduqları ideyasını qəbul edərək yazır ki, e.q. XIII əsrin ortalarında dəniz xalqları adlanan tayfaların Yunanıstan və Balkan yarımadası tərəfdən Kiçik Asiyaya hücumları haqqında tarixi mənbələrdə məlumatlar əks olunmuşdur. Bu tayfaların içərisində Balkanlardan gələn hind-avropa mənşəli fraklar və friqlərin içərisində proto erməni

riyalı uydurma tarixçi Mar Abas Katinə istinad edərək erməni tarixi haqqında uydurma əfsanələr nəql etməsini istehza ilə qarşılayır. Dyakonov Xorenli Moiseyin istinad etdiyi yunan müəlliflərini, midiya və erməni çarlarının adlarının suni şəkildə onun tərəfindən uydurularaq gerçəkliklə heç bir əlaqəsinin olmadığını yazır. (Dyakonov İ. 1968, Səh. 107)

Erməni tarix elminin atası hesab olunan Moisey Xorenlinin saxta tarixçi olduğunu bir çox-görkəmli tarixçilər də sübut etmişlər.

Müasir dövrdə qədim tarixə aid ciddi araşdırma hesab olunan, Kembric universitetinin nəşr etdiyi "Kembric qədim tarix" əsərində yazılmışdır ki, Friqlərin e.q. XII yüzilin sonlarında şərqə doğru hərəkət edərək Armeniyanın güneyində məskunlaşmaları və son nəticədə öz dillərini modernləşmiş formada ermənilərə verdikləri haqqında fikir heç bir əsasa malik deyil. I

Dünya tarixinin Turan dövrü

yanaşma, hipotetik bir dil hesab edir və yazır ki, hər hansı bir dil bir neçə deyil, yalnız bir əsas kökə bağlı ola bilər.

Dyakonova görə erməni tarixçisi Kapantsyanın təqdim etdiyi və erməni mənşəli hesab etdiyi beş qədim Hayas şəxs adı hurri mənşəlidir və erməni dilinə və ermənilərin də aid olduğu hind-avropa dilinə heç bir aidiyyəti yoxdur. (Dyakonov İ. 1968, Səh. 149-150)

Dyakonov, beləliklə, ermənilərin öz etnik köklərini və dillərini Kiçik Asiyanın avtohton Hayas tayfasına bağlamaq haqqında irəli sürdükleri nəzəriyyəni isbat olunmayan və mahiyyət etibarlı ilə mümkün olmayan bir iddia kimi dəyərləndirərək elmi əhəmiyyətini heçə endirmişdir. (Dyakonov İ. M. 1968, Səh. 150)

İ. Dyakonov Xorenli Moiseyin müasir erməni tarixçilərinin sakların hind-avropa mənşəli olduqlarına əsaslanaraq guya ermənilərin ilk çarı Prayrun-

tayfaları da ola bilərdi. (Dyakonov İ. 1968, Səh. 68)

Dəniz xalqlarının hücumları nəticəsində ilk öncə Kiçik Asiyadakı Troya dövləti sonra isə onun müttəfiqi Xett dövləti süquta uğradı və frak-friqiya tayfa birlikləri artıq e.q. IX əsrdə möhkəmləndilər və friqlər VIII əsrdə öz dövlətlərini yaratdılar. Friqlər gəlmədən öncə artıq Hayasa-Açzi tayfa birliyi dağılmışdı və onun yerində hurrilərin Dayaeni dövləti yaranmışdı. Friqiya dövlətinin digər adı Muşku idi. (Smith P. 1888, Səh. 484)

Dyakonov Ksenofontun Armeniyaya şəxsən səyahəti və guya adı məlum olmayan erməni çarının Midiya hökmdarı Kaksara tabe olmayıb xərac verməkdən imtina etməsi haqqındakı məlumatlarına şübhə ilə yanaşaraq gerçəkliyi əks etdirmədiyini yazır.

Dyakonov həmçinin erməni tarixçisi Xorenli Moiseyin əsərində yalnız ona məlum olan su-

Tiqlatpalasar qarşısında ağır məğlubiyyətdən sonra friqlərin müəyyən qisminin Armeniyanın cənubunda yaşamaqda davam etdikləri haqqında Urartu və Asur mənbələrində heç bir sübut yoxdur. (The Cambridge Ancient History, Vol. 1, 1971. Səh. 142)

Fransız tarixçi R. Grosset ilkin vətənləri Balkanlarda olan friqlərin və haykların sonradan Bosforu keçib Anadolunun mərkəzində məskunlaşdıqlarını və Friqiyalıların bir qolu olan erməni-hayqların sonra daha da şərqə doğru hərəkət edib təxminən e.q. 626-cı ildə Van gölü ətrafında məskunlaşdıqlarını yazır. (Grosset R. 1921, Səh. 29)

J. Morqan Herodotu əsas götürərək ermənilərin friqiyalılarla birlikdə Kiçik Asiyaya gəldiklərini, sonra onlardan ayrılaraq Urartu dövlətinin xarabalıqlarında məskunlaşdıqlarını yazır. (J. Morgan. 1925, Səh. 1850)

(ardı gələn sayımızda)